

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREIDI YA 12

TSHIVENDA LUAMBO LWA HAYANI (HL)

BAMMBIRI LA U THOMA (P1)

LARA 2017

MARAGA: 70

TSHIFHINGA: Awara 2

Bammbiri ili li na masiatari a 13.

NDAELA NA MAFHUNGOTHANGELI

1. Bammbiri ili li na khethekanyo **THARU**:

KHETHEKANYO YA A: Tholokanyondivho	(30)
KHETHEKANYO YA B: Manweledzo/Samari	(10)
KHETHEKANYO YA C: Zwivhumbeo na milayo ya kushumisele kwa luambo	(30)
2. Vhalani ndaela DZOTHE nga vhuronwane.
3. Fhindulani mbudziso DZOTHE.
4. Thomani khethekanyo INWE na INWE kha siatari LISWA.
5. Hune khethekanyo inwe na inwe ya fhelela hone ni talele.
6. Nomborani phindulo dzanu zwi tshi anana na kunomborelwe kwo shumiswaho kha ili bammbiri la mbudziso.
7. Ni tshi fhedza u fhindula mbudziso inwe na inwe, ni pfuke mutaladzi.
8. Ni dzhiele nzhele mupeleto na kufhatelwe kwa mafhungo.
9. Tshifhinga tsho anganyiwaho:

KHETHEKANYO YA A: Minetse ya 50
KHETHEKANYO YA B: Minetse ya 30
KHETHEKANYO YA C: Minetse ya 40
10. Nwalani nga vhudele, nahone zwi vhaleaho.

KHETHEKANYO YA A: THOLOKANYONDIVHO**MBUDZISO YA 1: U VHALA U ITELA U WANA THALUTSHEDZO NA U PFESESA**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswaho.

TSHIBVELEDZWA TSHA A**VHUDIFHINDULELI VHU RE NA MITSHELO**

1	Tshanduko i a vhavha? Mbudziso iyi vhomuthumunzhi vha a divhudzisa vha fhedza i tshi vha fara thaha. Tshanduko i da na vhudifhinduleli ho godombelaho, na vhurangaphanda vhu re na mbuyelo vhu todaho muthu o raloho.	
2	Vho-Phaduli vho diwana vho livhana na thavha i no fhira ya Kilimanjaro musi vha tshi wana mushumo wa u vha Thohoyatshikolo tsha Mbali. Tshikolo itshi tsho vha tshi tshi remisa vhalangi vhatsho thoho. Fhedzi-ha, vhone ndi muthu ane zwa u imedzana na khaedu na tshanduko zwa tou vha malofhani.	5
3	Musi vha tshi swika vho wana li la maladze kha vhathusa thohoyatshikolo, thoho dza mihasho, vhadededzi na vhagudi. Ndi ngoho uri shango la shaya thovhela ndi mulano? Vhashumi vha ngadeni na vhakunakisi vha ofisini vha vhuya vha switula ndi u ya mirunzini ha vuwa mihani i si na phatho. Vhomabalane tshavho ndi u tamba nga lusingo, ngeno mbilo i tshi vhuya a hu na ane a hwala vhudifhinduleli.	10 15
4	Vho-Phaduli nzulele iyi a yo ngo vhuya ya sumba u vha dina. Nwedzi wa u thoma u tshi fhela ndi musi vho no fara mitangano na zwiimiswa zwothe afho tshikoloni. Mitangano iyo yo vha ya u bvisela khagala ndeme ya mushumo. Khorombusi yo vha na thuso kha u ramba mutangano wa vhabebi u si na tsaleli, hu u itela u katela na vhafaramukovhe vhothe. Afho mutanganoni ho da na vha si no ngo da. Vhaiwe iteli vho dela u holedza. 'U vhona u nga a nga tshi kona uyu munna, tsho balela na Milingoni wa muhaga?' Ndi mukalaha Vho-Mailaniombe vhe ndilani ya u ya mutanganoni.	20
5	Mutangano uyu wo ita uri vhabebi vha pfe vho vhofoholowa musi Vho-Phaduli vhone vha tshi ri vhana ndi vhashu rothe, ri tea u shela mulenzhe. Mbudziso dze vhabebi vha vha vhe nadzo vho fhindulwa nga vhudalo, ha dovha ha ombedzelwa tshivhangalelwa tshihulwane tshine tsha vha pfunzo ya vhana. Ho tendelaniwa kha la uri niwana ane a pfuka milayo ya tshikolo mubebi wawe u do tea u swika tshikoloni nga u bonya ha ito. Vhabebi vho sumbedza thikhedzo nga zwa nalani na masheleni vhunga tshikolo tsho vha tsho ambarelwa nga u shayea ha tshomedzo.	25 30

- 6 Thohoyatshikolo na vhone kha sia la thikhedzo ya masheleni a vho ngo 35
peta zwanda, vho thusana na vhadededzi vhavho kha u toda ndambedzo
kha vhoramabindu na vhoramamaga vha re vhaledzani na itsho tshikolo.
Ndi he vhañwe vhavho hu sa athu na u fhela ñwaha vha thusa nga u vha
fhatela dziñwe dza phera dza u gudela saintsi na khomphyutha. Vhañwe
vho fulufhedzisa u thusa nga u tutuwedza vhana luthihi nga vhege.
- 7 Muhulwane avha vho vha na thuthuwedzo kha vhadededzi vhavho, ndi he 40
vha vho digana u funza na nga zwifhinga zwo engedzwaho. Vhana vho
tamaho u vhala na nga madekwana, vhone vhañe Vho-Phaduli vho lilela u
vha thusa. Ho vha hu si na ñvha na lithihi line wa nga wana vha siho nga
nndani ha musi vha tshi tou vha na zwihulu zwo vha faraho zwanda.
- 8 Tshiñwe tshe tsha disa mvelaphanda afha tshikoloni ndi nge Vho-Phaduli 45
vha vhumba komiti dza u shuma dzo fhambanaho. Komiti idzi dzo vha dzi
tshi vha na mitangano hu u itela mveledziso. Nwedzi muñwe na muñwe hu
tea u vha na u vhiga zwe komiti iñwe na iñwe ya bveledza, zwe vha
kundelwa, na u dovha vha ñea themenndelo ya zwine zwa tea u itwa.
- 9 Tshikolo itshi tsha Mbali a tsho ngo vhuya tsha lenga na u sumbedza 50
tshanduko na nyaluwo. Iñwe ya tshanduko yo vhonala musi ñwaha u tshi
fhela nge mvelelo dza giredi ya fumi na vhuvhili dza vha dzo
khwinifhadzea. Hezwi a zwo ngo mangadza tshitafu khathihi na zwiimiswa
zwothe zwe zwa vha zwi tshi khou shela mulenzhe.
- 10 Ñwaha u tevhelaho, vhunzhi ha vhabebi vho tama vhana vhavho vha tshi 55
dzhena kha itshi tshikolo. Tsho vha tshikolo tshe tsha kunga vhana vha
mashango a maledzani na vha kule. Vho-Phaduli vho ri u vhona zwo ralo
vha ambedzana na vhoramabisi u thusa kha u endedza vhana khathihi na u
vha humbelela luafhulelo. Ho mbo di thoma mutatisano kha vhoramabisi
wa u ñea vhana luafhulelo. Hezwi zwo thusa kha vhana lwe vha vho tou
nanga uri vha namela ya nnyi, vha litsha ya nnyi. Vhoramabisi vho tenda u 60
hwala na avho vhagudi vhe vha vha vha tshi sala vha tshi khou funzwa idzo
kilasi dza u tou engedzedza.
- 11 Muhasho wa Pfunzo wo tou mangala musi tshikolo tsha Mbali tshi tshi vho 65
vhalwa na zwiñwe zwine zwa bvisa mvelelo dzavhudi vhukuma kha
matiriki. Zwiphuga tsho vha tshi tshi tou kumbela musi zwi tshi avhelwa.
Afha tshikoloni na hone Vho-Phaduli vho vha vha tshi avhela vhadededzi
khathihi na vhagudi vho shumaho zwavhudi kha thero dzo fhambanaho.
U bva kha gireidi ya vhumalo u swika kha ya vhufumi na vhuvhili, wo vha
u tshi wana zwi tshi tou naka thovhela ho rambiwa vhadivhalea na vhabebi.
- 12 Ndi ngoho, Vho-Phaduli vho sumba vhe Thohoyatshikolo i re na 70
vhudifhinduleli na vhudikumedzeli. Khetshi tshikolo tsha Mbali tsho
shanduka, zwikolo zwa vhaledzani natsho zwi vho edzisela maitete avhudi
a afho Mbali.

[Zwi bva kha *Thimu ya vhatoli*]

TSHIBVELEDZWA TSHA B[Tshiko: www.google.co.za]**MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A**

- 1.1 U ya nga phara ya 1, ndi mini tshine tsha bvedza vhurangaphanda havhudi? (1)
- 1.2 Vhalani mitaladzi ya 5–7: 'Vho-Phaduli vho diwana ... vhatsho thoho.'
Ndi tshini tshe tsha ita uri Vho-Phaduli vha diwane vho livhana na khaedu? (1)
- 1.3 Vhalani phara ya 3.
Sumbedzani zwithu ZWIRARU zwine zwa bvisela khagala u sa thogomelwa ha mushumo afha tshikoloni tsha Mbali. (3)
- 1.4 No sedza mitaladzi ya 16–19: 'Vho-Phaduli nzulele ... ndeme ya mushumo.'
Talutshedzani zwe zwa thusa Vho-Phaduli u kona u shuma na zwiimiswa zwo fhambanaho afha tshikoloni tsha Mbali. (2)
- 1.5 Sumbedzani vhungoho kana u sa vha ngoho ha fhungo ili zwi tshi yelana na mishumo ye Vho-Phaduli vha bvedza afha tshikoloni tsha Mbali. (3)

- 1.6 Vhalani phara ya 6.
Ndi ufhio muhumbulo muhulwane une muñwali a toḁa ri tshi u talukanya mafhungoni a iyi phara? (2)
- 1.7 Kha phara ya 3, hu na murero.
Talutshedzani uri u thusedza hani u bvisela khagala nyimele ya tshikolo tsha Mbali musu Vho-Phaduli vha sa athu u vha thohoyatshikolo. (2)
- 1.8 Talutshedzani ZWIVHILI zwine na vhona zwi tshi takadza nga mvumbo ya Vho-Phaduli mafhungoni e na vhala afho ntha. (2)
- 1.9 Vhalani phara ya 8.
Ni a tendelana na na kuvhonele kwa muñwali zwi tshi yelana na mafhungo a iyi phara? Tikedzani phindulo yañu. (2)
- 1.10 U ya nga kupfesesele kwanu, ni vhona zwe Vho-Phaduli vha zwi bveledza kha aya mafhungo e na vhala zwi tshi tendisea? Tikedzani phindulo yañu nga mbuno THARU dzi pfalaho. (3)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA B

- 1.11 Ndi tshini tshine muoli a khou tutuwedza nga itshi tshifanyiso? (2)
- 1.12 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.
Ni vhona fulo ili li tanwaho tshifanyisoni itshi li tshi nga khakhiswa nga mini zwitshavhani zwashu?
A U shaea ha themamveledziso.
B U shaea ha tshomedzo dzo teaho.
C U shaea ha vhudifhinduleli kha vhabebi.
D A, B na C. (1)
- 1.13 U ya nga kuvhonele kwanu, ni nga ri mini nga vhudipfi ha niwana afho tshifanyisoni? Tikedzani phindulo yañu. (3)

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA A NA TSHA B

- 1.14 Talutshedzani vhumani vhune ha vha hone vhukati ha mafhungo a re kha TSHIBVELEDZWA TSHA A na TSHIBVELEDZWA TSHA B. Tandavhudzani phindulo yañu. (3)

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA A: 30

KHETHEKANYO YA B: MANWELEDZO/SAMARI**MBUDZISO YA 2: U NWELEDZA NGA MAIPFI ANU**

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA C nga vhuronwane. Afha hu tandavhudzwa zwine zwa disa mutakalo wavhudi.

THANYELANI: Ni lavhelelwa u ita zwi tevhelaho:

1. Nweledzani nga maipfi anu ni tshi sumbedza zwine zwa disa mutakalo wavhudi kha muthu.
2. Nwalani phara yo lunzhedzanaho tshidele, ni shumise maipfi anu.
3. Manweledzo anu a faredze mbuno dza SUMBE dzi kha phara nga maipfi a sa fhiri 90.
4. A ni lavhelelwi u dzhenisa thoho ya manweledzo.
5. Sumbedzani tshivhalo tsha maipfi mafheloni a manweledzo anu.

TSHIBVELEDZWA TSHA C**MUTAKALO – TSHIVHANGALELWA TSHA NNYI NA NNYI**

Muthu mubebwa-nga-musadzi ndi ane a tea u vha na mutakalo u fushaho. Ndi ngazwo vhatu vha tshi tea u dalela vhatoli vha malofha u itela u divha lushaka lwa malofha, na uri vha kone u wana ngeletshedzo ya zwiliwa zwo teaho mivhili yavho.

U ita nyonyoloso tshifhinga tshothe ndi zwa ndeme kha muvhili wa muthu, ngauri zwi na thuso ya u fhata muvhili khathihi na u u vhea kha nzulele yavhudi ine ya si sokou kavhiwa nga malwadze o fhambanaho.

Ndi ndugelo ya muthu u langa kulele kwawe kwa zwiliwa kwa misi yothe. Wa diita nguluvhe muvhili wau u nga vho nana u hula wa vho shanduka haya ha malwadze o fhambanaho. Izwi zwi fhungudza maduvha a vhutshilo.

Kha vha pulanele muvhili wavho nga u vha na dayari ya u iwala zwiliwa zwine vha zwi shumisa zwifhinga zwothe. Musi u tshi farwa nga vhulwadze zwi a thusa u divha uri ndi zwifhio zwiliwa zwi sa andani na muvhili wau ngauri u na rekhodo nazwo.

Zwiliwa a zwo ngo tea u liwa zwifhinga zwothe. Muvhili kha u vhe wone u langwaho nga ndala, hu si maitela a u vhona tshiliwa, tsha fhelela mulomoni. Kha vha le zwiliwa nga ndila yo linganelaho, nahone nga tshifhinga tsho tiwaho.

Hu na zwiimiswa zwine zwa vha na mbekanyamushumo ya zwa mutakalo, hune ha vha na mirado ine ya thusana kha kufarelwe kwa mivhili. Ndi ngazwo vha tshi tea u vha murado, hu u itela u tutuwedzana na vhanwe.

Kha hu vhe na tshifhinga tshine muthu a tshimbila nga milenzhe musi a tshi ya hune ha vha tsini. Baisigira ndi tshinwe tsha zwiendedzi tshine wa nga tshi shumisa u fhata muvhili wau.

Muthu u tea u vha na ndivho kha zwine a todou ita hu u itela wone mutakalo, hone i songo vha i sa swikelelei ngauri wa balelwa u nga zwi thupha. Hone-ha, arali wa kundelwa luthihi u songo nala, sedza tshiitisi u dovhe hafhu u takutshedze u ise phanda.

Muthu ndi muthu, mutakalo wavhudi ndi wa ndeme. Vhahashu, kha ri ise phanda na u fhata mivhili yashu. Zwone a zwi bali arali muthu o diimisela.

[Zwo redzwa u bva kha *Reader's Digest*, March 1998]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA B: 10

KHETHEKANYO YA C: ZWIVHUMBEO NA MILAYO YA KUSHUMISELE KWA LUAMBO

MBUDZISO YA 3: U SENGULUSA KHUNGEDZELO

Talelani khungedzelo (TSHIBVELEDZWA TSHA D) i re afho fhasi uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo vhudziswa.

TSHIBVELEDZWA TSHA D

VHAFODI

MAŦO A LUSHAKA

- Vha a toda tshimima tsha bvumo?
- Ya do vha divhazwakale.
- Ri vha fodela minyanya, mabepha, nyonesano – u vhala ndi u pfa nungo.
- Vha sa fushea, ri vha nea nga mahala.
- Luafhulelo ndi ida-u-vhone,
- arali vha tenda u bveledzelwa alibamu.
- Vidio na zwinepe zwi dzudza muthu hayani.
- Ahee! ... mulakhulu u a fhinduwa.
- Kha vha vhaledze nga u kwama Vhafodi kha 019 100 1452.

[Tshiko: <http://www.images.google.co.za>]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA D

3.1 No talela iyi kungedzelo, ndi mini tshi kokodzaho maṭo a muṭaleli wayo? (2)

3.2 Fhungo asili: 'Vha a ṭoda tshimima tsha bvumo?'

Bulani thekheniki yo shumiswaho. Tikedzani phindulo yaṅu. (2)

3.3 No sedza nyimele ya khungedzelo iyi, ni vhona tshi tshigwada tshifhio tsha vhatu tshine tsha nga vha na dzangalelo khatsho? Ndi ngani ni tshi ralo? (2)

3.4 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo ṅekedzwaho.

Lifurase asili: 'Ya ḁo vha divhazwakale.'

Ili lifurase li ni ḁisela tshifanyiso-ḁe kha khungedzelo iyi?

A Zwithu zwe vha zwi ita kale.

B Zwithu zwa u naka.

C Zwithu zwine vha sa ḁo zwi hangwa.

D A na C. (1)

3.5 Fhungo asili: 'Vidio na zwinepe zwi dzudza muthu hayani.'

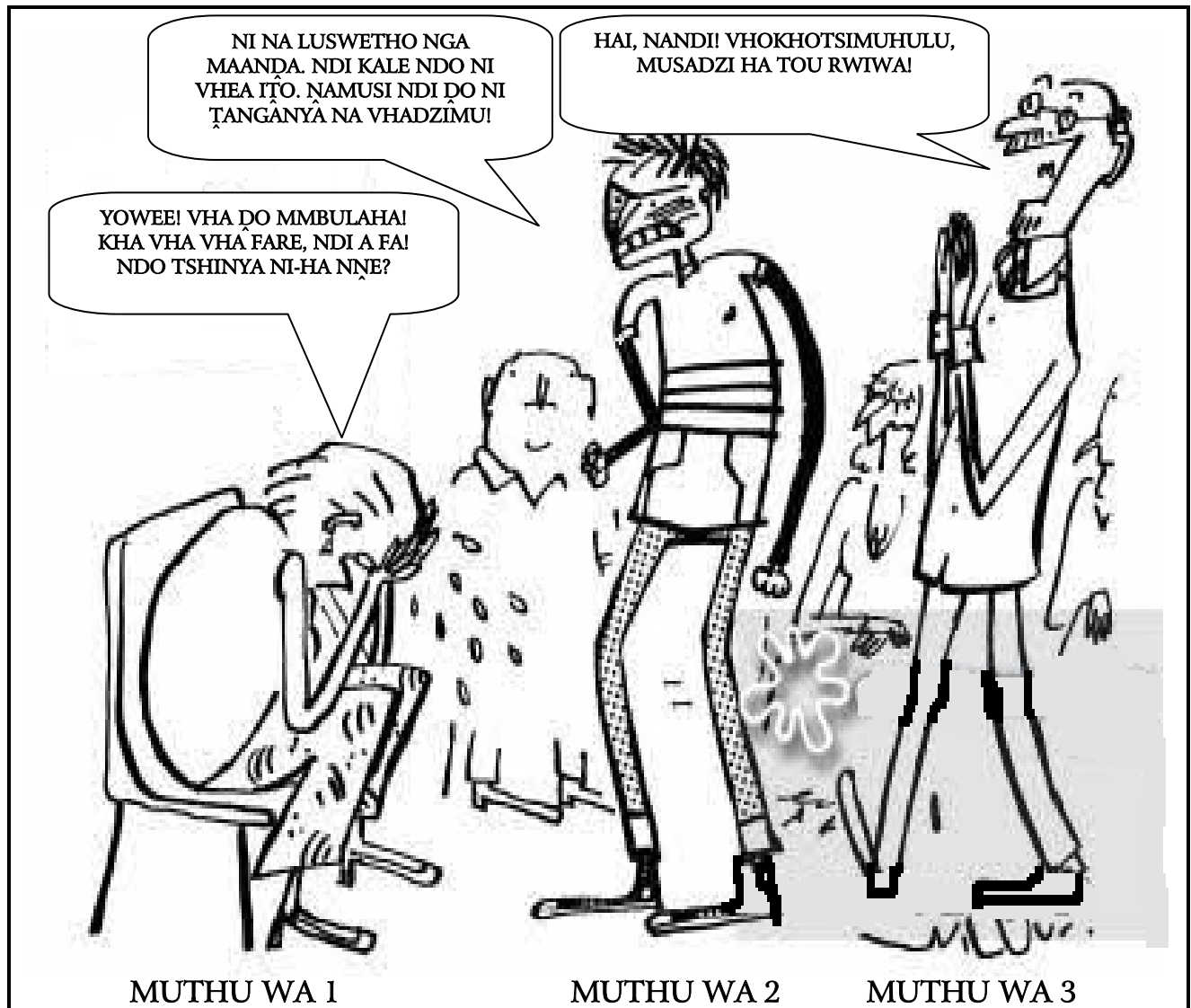
U ya nga kuhumbulele kwaṅu, ni vhona fhungo ili i MBUNO kana KUHUMBULELE kwa muṅwali/mukungedzeli? Tikedzani phindulo yaṅu. (3)

[10]

MBUDZISO YA 4: U PFESESA ZWIÑWE ZWIBVELEDZWA ZWA VHUDAVHIDZANI

Talelani khathuni i tevhelaho uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khayoy.

TSHIBVELEDZWA TSHA E: KHATHUNI

[Tshiko: www.google.co.za]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA E

4.1 U ya nga ha iyi khathuni, ni vhona i ifhio ndivho ya muoli? (2)

4.2 No talela MUTHU WA 1, ni nga ri mini nga luambo lwa muvhili lwo taniwaho afho? Tandavhudzani. (2)

4.3 Nangani phindulo yoneyone kha mutevhe wo nekedzwaho.

Sedzani MUTHU WA 2. Lifurase asili:

'Ndi do ni tanganya na vhadzimu', li ni disela tshifanyiso tsha uri ...

A vhadzimu vha do mu takalela.

B vhadzimu vha do mu tangedza.

C u do mu rwa.

D u do mu vhulaha.

(1)

4.4 No talela MUTHU WA 3, ni vhona vhudipfi hawe vhu vhufhio maelana na nyimele i re kha iyi khathuni? Tikedzani phindulo yanu.

(2)

4.5 U ya nga kuvhonele kwanu, ni vhona dzi dzifhio nyeletshedzo dzo fanelaho u newa MUTHU WA 2? Bulani ZWIRARU.

(3)

[10]

MBUDZISO YA 5: KUSHUMISELE KWA LUAMBO NGA NDILA YONE

Vhalani TSHIBVELEDZWA TSHA F uri ni do kona u fhindula mbudziso dzo disendekaho khatsho.

TSHIBVELEDZWA TSHA F: PHUROSА

NDI NGA NTHANI HA VHUNDENWA

1 Mudzuli o ri a tshi tou nga khoro ya muḍi wa hawe khithi, a mbo ḍi li tavha gosi le la akhamadza mukegulu vhe tshitangani. Vha bva nga luvhilo vha tshi ri: 'Ndi hone ndi tshi yo gumafhi? Nwana wa vhatu ndi hone vho vhulaha!' Vha tshi tou maḱo hasha khae, evho, vha wana a tshi tou vha tshigwenamatope nga husili. Nangoho Mudzuli madukana o mu undudza nga u levha hawe. O itiswa nga vhundenwa he vha vhu lela nge vha ri ndi muhota ha farwi. 5

2 Vho-Alidzuli vho mbo ḍi ri namusi ndi do mu laḱisela vhanzhi, wanga muḍuhulu a si wa u lela vhanwe. Mukegulu vho vha vha tshi tou rwa thoho na fhasi, vhe i iyo nga i vhe iyo. Muḍuhulu wanga ha shengedzwi ndo lavhelesa. Ene a tshi pfa makhulu vha tshi teketela a tou nana u digegenedza. 'Nandi muḍuhulu wanga, a ni mmbudzi uri ndi nnyi ane a khou ni ita bola ya u tamba ngayo?' Ndi Vho-Alidzuli zwenezwo vho sinyuwa. Ene u sokou sumba ha Vho-Maḱodzi, mukegulu vha tuwa vha tshi nga tshidumbumukwe vho livha henengei. Tshe tsha akhamadza Vho-Maḱodzi ndi nge nwana wavho a vha a siho lwa maḱuvha mararu o fhelaho. Ho tou thusa vhatannga vhe vha vha vho awela murunzini u re henefho nge vha nea vhatanzi ha uri vhatukana vhe vha mu rwa o tou vha levhela. 15

[Zwi bva kha *Thimu ya Vhatoli*]

MBUDZISO: TSHIBVELEDZWA TSHA F

- 5.1 Kha mutaladzi wa 4, hu na dzinambumbano.
Li topoleni ni sumbedze vhubvo/tshivhumbeo tshalo. (2)
- 5.2 Kha mutaladzi wa 2, hu na ipfi 'tshitangani'.
Li nwaleni nga luambo lwa musanda ni dovhe ni li shumise fhungoni. (2)
- 5.3 Fhungo asili: 'Nangoho Mudzuli madukana o mu undudza nga u levha hawe.'
Isani fhungo li re afho ntha kha maambaitwa. (2)
- 5.4 Kha mitaladzi ya 17–18, hu na liitiitaluli.
Li topoleni ni dovhe ni nee na mushumo walo. (2)
- 5.5 Kha mitaladzi ya 12–13, hu na fhungo: 'Nandi muduhulu ... u tamba ngayo?'
Sumbedzani vhudipfi vhu bvukululwaho nga luambo lwa mukegulu fhungoni ili, ni dovhe ni tikedze vhuimo hanu. (2)

[10]

THANGANYELO YA KHETHEKANYO YA C: 30
MARAGAGUTE: 70